

İnsan Haklarının Korunmasında Sivil Odaklı Yaklaşımın Rolü

Dr. Akif TÖGEL¹

Özet

Dünya genelinde insan hakları kavramının son yüz yıl içerisinde gündemde olduğu söylenebilir. İnsan hakları çatısı altında yer alan hakların uygulanma biçimlerinin kültürel farklılıklar gösterdiği gerçeği karşısında, bu hakların nasıl ve hangi mekanizmalar aracılığı ile korunacağı oldukça önemlidir. Bu çalışmada, insan hakları şemsiyesi altında yer alan hakların daha etkin korunmasına yardımcı olmak üzere sivil odaklı bir yaklaşımın yaygınlaştırılması gerektiği üç farklı boyuttan ileri sürülmektedir. Bu kapsamda ilk olarak, sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla, mahkemelerde muhtelif sebeplerle davacı veya davalı konumunda olan bireylere hukuki danışmanlık hizmeti verilmesinin, yahut onların mahkemede vekâleten temsil edilmesinin önemli bir koruma fonksiyonu icra edeceği savunulmaktadır. İkinci boyutta insan haklarının, ulusal ve uluslararası mevzuat düzenlemelerinin yanı sıra, gelenek kurallarında ve dini kurallarda da kendine yer bulabilme durumu önem taşır. Bu hakların tamamından haberdar olmayan veya haberdar olduğu halde hakkın ihlali durumunda başvuracağı hukuk mekanizmaları hakkında malumatı olmayan bireylerin bilinçlendirilmesi oldukça önemlidir. Sivil odaklı yaklaşımın üçüncü boyutu ise, devletin resmi yüzünün soğukluğu karşısında sivil yaklaşımın etkililiği ile ilgilidir. Bu çalışma kapsamında incelenen bazı ülkelerde, insan haklarının korunması alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, insanların her koşulda resmi mercilere başvuru yapmayı tercih etmediklerini belirtmektedir. Bu kuruluşlara göre; sivil çalışmaları yürüten organizasyonlar, devletin çocuk hakları, kadın hakları ve ailenin korunmasına yönelik bazı maddi kaynaklarından kesinlikle faydalanmamalıdır. Aynı şekilde devlet destekli projelerin de dışında kalmak bilinçli olarak tercih edilmelidir. Böylece, sivil konumlanmanın netliği nedeniyle bir çok birey, bu organizasyonların içinde daha rahat yer alacaklardır. Örneğin; bazı aile içi şiddet vakalarında mağdur durumda olan kadınlar, sivil görüşmelere kolayca katılmaktadır. Çünkü resmi bir prosedürü başlatmadıklarına inanan kadınların bilinçlendirilmesi, eğitilmesi ve rehabilite edilmesi daha kolay olmaktadır. Ayrıca, sivil inisiyatif olarak kalması sebebiyle bu sivil toplum kuruluşlarının karar alma ve uygulama mekanizmalarının oldukça hızlı çalışması da dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, İnsan haklarının korunması, Sivil toplum odaklı koruma.

The Role of the Civil-Focused Approach in the Protection of Human Rights

Abstract

It is commonly believed that the concept of human rights has been on the worldwide agenda in the last hundred years. It is also very important to note how and by which means the mechanisms these rights will be protected, and under which rights the human rights framework has cultural differences. In this study, three different dimensions are suggested focusing on the fact that a civil-centered approach should be extended to help the protection of the rights within the human rights umbrella more effectively. In this context, firstly, it is argued that providing legal counseling services to individuals who are, for various reasons, plaintiffs or defendants in courts or who seem to help their representation in these courts, is an important protection measure. In the second dimension, human rights, national and international legislative arrangements, as well as traditional and religious rules are still crucial in this context. Another importance is to raise people's awareness regarding these rights and those who are not aware of the legal mechanisms to be applied in case these rights are violated. The third dimension of the civil-centered approach is related to the effectiveness of the

¹ Adalet Bakanlığı, (akiftogel@gmail.com).

civilian approach as to the static official side of the state. Within the scope of this study, it is noted that in some countries non-governmental organizations operating in the field of human rights protection do not, under any circumstances, prefer to apply to the official authorities. According to these organizations; non-governmental organizations should never make use of the state's financial resources when it's the case for children's rights, women's rights and family protection. Similarly, it should deliberately stay outside state-funded projects. Thus, due to the clarity of civil positioning, many individuals will be more comfortable in these organizations. For example; women who are victimized in some domestic violence cases will easily participate in civil negotiations due to the fact that it is easier to raise, educate and rehabilitate women who believe they have not started an official procedure. It is also noteworthy that the decision-making and implementation mechanisms of these non-governmental organizations work very fast because they prevail as civil initiatives.

Key Words: Human rights, Protection of human rights, Non-Governmental oriented human rights protection.

Giriş

İnsan hakları, kavramın ilk ortaya çıkışı sonrasında sürekli bir gelişim ve değişim içerisindedir. Bu gelişimde insan ve devlet kavramları arasındaki münasebetin etkisi oldukça fazladır. İnsanların bir eşya gibi alım satıma konu olduğu ve her fırsatta aşağılandığı dönemlerde insan hakları mücadelesinin ilk tohumları atılmıştır. Bu mücadelenin sonucu olarak ortaya çıkan bir kısım hakların, tarihi seyir içerisinde yine bu gelişim ve değişimin etkisi altında devlet veya bireylerden kaynaklanan ihlallere karşı korunması gündeme gelmiştir.

İnsan hakları, II. Dünya Savaşı'nın akabinde, hassaten Almanya ve İtalya'daki otoriter rejimlerin ürettiği insanlık acılarına bir tepki olarak ortaya çıkan 1948 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi aracılığı ile uluslararası hukukun en önemli öznelerinden biri haline gelmiştir. Bu kapsamda, uluslararası arenada yükselen insan hakları düşüncesi ile birlikte insan haklarını korumaya yönelik sistemlerin oluşturulması zarureti doğmuştur. Yirminci yüzyılın sonlarına gelindiğinde, sivil topluma yüklenen değerin artması ile beraber, sivil toplum kuruluşları, insan hakları alanında da boy göstermeye başlamıştır. Böylece hem ulusal hem de uluslararası düzeyde insan haklarının öneminin vurgulanması ve insan hakları ihlallerinin engellenmesi için faaliyet gösteren kuruluşlar ortaya çıkmıştır.²

İnsan haklarının korunmasında sivil odaklı yaklaşımı incelediğimiz çalışmamızda öncelikle insan hakları kavramının tanım ve önemine değinilecek, insan haklarının ortaya çıkışından itibaren tabi tutulduğu sınıflandırmalara göz atılacaktır. İnsan hakları alanında faaliyet gösteren sivil toplum

² M. Nazan Arslanel, Berkan Hamdemir, “Türkiye’de İnsan Haklarını Koruma Amaçlı Sivil Toplum Örgütleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, Y.15, S.48, 2011, s.24.

kuruluşlarının özelliklerine yer verildikten sonra, bu kuruluşların insan haklarının korunması çalışmalarına katkısı irdelenecektir.

1-İnsan Haklarının Önemi, Tanımı ve Nitelikleri

İnsan hakları kavramı, günümüzde kültürel yaşantıda ve özellikle siyasi hayatta önemli bir rol ifa etmektedir. “Bütün insanların, sadece insan olmaları sebebiyle sahip olduğu temel hak ve özgürlükler” olarak tanımlanan insan hakları, uzun süreden beri dünya politikasında gündemin önemli bir maddesi olmuştur. Temelde insanlık onurunu korumayı amaçladığı ileri sürülen insan hakları, bazı siyaset bilimi teorilerine göre, devletin var oluş nedeni olarak kabul edilmektedir. Bu konumu nedeniyle, devletin temel görevi insan hak ve özgürlüklerini korumak olduğu savunulmaktadır. O halde genel kabul görmüş insan haklarının ihlali, başta insanlık onuru olmak üzere, insanlığın ve ahlaki değerlerin reddi anlamına gelecektir.³

İnsan hakları kavramının tarihsel kökleri insanlık kadar eskidir. Kapsam olarak ise insan hakları; ahlaki, siyasi, hukuki, dini, kültürel ve toplumsal boyutları olan disiplinlerarası bir kavramdır. Farklı isimlendirmeler altında da olsa, tarih boyunca insanlar temel hak ve özgürlükleri uğruna mücadeleler vermiş ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin kabulüyle, bu mücadele kurumsal ve cihanşümul bir yapıya kavuşmuştur.⁴

İnsan hakları tanımının “hak” kavramı ile doğrudan bir bağlantısı vardır ancak ondan daha dar bir anlama sahip olduğuna dikkat çekmek gerekir. İnsan hakları, insanın sahip olduğu devredilemeyen, ihlal edilemeyen, doğrudan doğuştan gelen ve evrensel nitelikte bir takım hakları kapsar. İnsan haklarının insanlık onurunu korumayı amaçlayan bazı özel hakların birlikte ifade edilişi olduğunu da söylemek mümkündür. Bu özelliğin bir görünümü olarak da, insan hakları yerel hukuki düzenlemelere pek bağlı kalmaksızın herkesin sahip olduğu evrensel haklardır. Dolayısı ile bazı haklar, insan hakları kategorisine girmeyebilir. Ya da iyi olan her şey veya her değer insan hakları kapsamına girmek zorunda değildir. Buradaki temel ayırım, insan haklarının insan onuru için gerekli olması ve evrensel olmalarında gizlidir. Özü itibarıyla, bireylerin devlete karşı insan onurunu koruyan hak ve özgürlükleri yine devletten talep etmesidir. Hakların gelişim süreci içerisinde ortaya çıkan bir

³ “Demokrasi ve İnsan Haklarının Kavramsal Temelleri”, *Rapor*, s.2. (http://www.edchreturkey-eu.coe.int/Source/Resources/Trainingset/Module3_ConceptualFrameworkofEDCHRE_tr.pdf. E.t. 5.9.2018)

⁴ *Rapor*, s.2.

takım itirazlara rağmen, geleneksel insan hakları anlayışına göre, devlet hem insan haklarını korumakla görevlidir hem de onları ihlal etme potansiyeline sahiptir.⁵

İnsan hakları kavramının kapsamını ve sınırlarını belirlemek adına haklar ve insan hakları arasındaki temel farklılığa değinmekte yarar bulunmaktadır. Bu ayırım uyarınca, insan hakları kavramı, hukukta genel kabul gören hak kavramından ayrılmaktadır. Bu ayrılık ise daha çok ahlaki temellere dayanmaktadır. Doğal haklar teorisi olarak da tartışılabilen bu düşünceye göre, insan hakları doğuştan gelen haklardır ve bir mekanizma aracılığı ile bahsedilmedikleri gibi başka biri mekanizma tarafından da geri alınamazlar. Bu durumda insan hakları kavramı için ancak ihlal edilebilir veya saygı gösterilebilir bir kavram nitelmesi yapmak mümkündür.⁶ Bu ayırımı destekleyen başka bir görüşe göre, insan haklarının ilk ortaya çıkışlı açısından ahlaki talepler olduğu, sonra hukuku etkilediklerini ve aralarında “esinlenme” ilişkisi olduğu belirtilmektedir. Bu esinlenme ilişkisi sebebiyle de, hukukilik kavramı insan haklarını bina eden kurucu bir unsur değil fakat insan hakları düşüncesinin çıktısı olarak gündeme gelen bir mefhumdur.⁷

Ahlaki talepler ve hukuki talepler dikkate alındığında, insan hakları açısından başka bir faktör de yasal durumdur. Yasal açıdan, haklara bakıldığında ise karşımıza anayasal koruma çıkmaktadır. O halde insan hakları çatısı altında yer alıp almadığına bakılmaksızın bir hakkın anayasada yer alması önem taşır. Anayasa kapsamındaki bir hak zarar gördüğünde, hakkı zedelenen kişi anayasadan kaynaklı korumaya dayanarak haklarını talep edebilecektir. Bu açıdan bakıldığında insan hakkı kapsamındaki haklar, anayasal hakkın gerisinde kalmaktadır. Anayasal hak koruması daha güçlü olduğu için de, insan hakları kategorisindeki hakkın talep edilmesi anlamsız kalmaktadır. Aynı şekilde, ahlaki hak iddiası da bu durumda dayanaksız hale gelmektedir. Ancak haklar kategorisi içerisinde yer almasına rağmen hukuki korumanın olmadığı durumda, artık ahlaki talep gündeme gelerek, insan hakkı öne sürülecektir.⁸ O halde, bazı hakların anayasal veya yasal düzeyde devletçe tanınmasının, bu hakların daha kolay bir şekilde uygulanması ve korunması açısından önemli olduğunu söylemek mümkündür.⁹

⁵ Rapor, s.3.

⁶ Ruth Gavison, “On The Relationship Between Civil and Political Rights and Social and Economic Rights”, *Globalization of the Human Rights*, der. Jean Marc Coicaud, New York, 2002, s. 25.

⁷ Amartya Sen, “Elements of a Theory of Human Rights”, *Philosophy and Public Affairs*, Fall 2004, S. 32/4, s. 315.

⁸ Oktay Uygun, “İnsan Hakları Kuramı”, *İnsan Hakları*, İstanbul, 2000, s. 14; Adnan Güriz, *Hukuk Başlangıcı*, Ankara, 2016, s. 44; Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, Ankara, 2014, s. 213.

⁹ İlhan F. Akın, *Kamu Hukuku*, İstanbul, 1974, s. 277.

İnsan haklarının yasal mekanizmalar eliyle korunmasına örnek olması açısından, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ilk maddesinde yer alan, taraf devletlerin Sözleşmede vurgulanan temel hak ve özgürlükleri bütün vatandaşlar için sağlamakla yükümlü olduğuna dair ifade de bu kapsamda yer almaktadır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ilk maddesi; *“Bütün insanlar onur ve hakları bakımından eşit ve özgür doğarlar”* ifadesini içermekte ve ikinci maddesinde *“herkes ırk, renk, cins, dil, din, siyasal ya da her hangi bir başka inanç, ulusal ya da toplumsal köken, varlıklılık, doğuş ya da herhangi bir başka ayırım gözetilmeksizin bu Bildirge'de açıklanan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir”* denilmektedir.¹⁰

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin giriş bölümünde ise; insan haklarının, içeriği ve amacı kapsamlı bir şekilde ifade edilmiştir. İnsan haklarını dünya barışının temeli ve toplumsal adaletin kaynağı olarak gören Beyannameye göre, hakların korunması bir zarurettir. *“İnsanlık ailesinin bütün üyelerinde bulunan onurun ve bunların eşit ve devredilemez haklarının tanınması hususunun, özgürlüğün, adaletin ve dünya barışının temeli olduğuna, insan haklarının tanınmaması ve hor görülmesinin insanlık vicdanını isyana sevkeden vahşiliklere sebep olmuş bulunmasına, dehşet-ten ve yoksulluktan kurtulmuş insanların içinde söz ve inanma hürriyetlerine sahip olacakları bir dünyanın kurulması en yüksek amaçları olarak ilan edilmiş bulunmasına, insanın zorbalık ve baskıya karşı son çare olarak ayaklanmaya mecbur kalmaması için insan haklarının bir hukuk rejimi ile korunmasının esaslı bir zaruret kabul eder”*.¹¹ Beyannamenin aktardığımız kısımlarında görüldüğü üzere, insanlar üzerinde kural koyma, yaptırım uygulama şeklinde egemenlik kullanan devletin, hakların korunması hususunda önemli yükümlülüklerinin olduğu kabul edilmiştir.

1.1. İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi

İnsan hakları tarihinin din, kültür, ahlak, felsefe ve hukuki gelişmeleri içerdiği kabul edilir. Tarihsel seyir içerisinde hak ve özgürlük mücadelesi hep yaşanmıştır. Ancak bu haklardan hangilerinin insan hakları çatısı altında kabul edileceği tartışma konusu olmuştur. İnsan haklarını konu edinen ilk yazılı belgenin Hammurabi Kanunları olduğu bilinmektedir. Nitekim, bu Hammurabi kanunları dönemi itibarı ile adil yargılanma hakkı ve mülkiyet hakkı konusunda oldukça önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu kanunlar aracılığı ile insanlar yöneticilerin mesnetsiz sorgu ve cezalandırmalarından kendilerini koruyabiliyorlardı.¹² Eski Yunan uygarlığı döneminde de insan haklarına temel

¹⁰ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Giriş, (https://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html, E.t. 5.9.2018)

¹¹ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Önsöz, (https://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html, E.t. 5.9.2018)

¹² Ernst Weidner, “Dünyanın En Eski Kanunnameleri”, (Çev: Hasan Sevimcan), *AÜHFD*, 1950, C.7, S.1, s.382.

teşkil eden haklar tartışılmalıdır. Bu tartışmaları dillendiren düşünürlerden biri olan Aristo, özel mülkiyet ve demokratik katılım gibi günümüz insan hakları alanında önemli bir yer tutan bazı haklardan söz etmektedir.¹³ Bu dönemdeki şehir devletlerinde, insan hakları doğal hukuktan ortaya çıktığına inanılan doğal haklar ile aynı düzeyde tutularak önemsendiği görülmektedir.

Tarihi süreç içerisinde İran Pers imparatorlarından Büyük Kiros, günümüz insan hakları ile örtüşen bazı düzenlemeleri kapsayan Kiros Silindirini yayınlamıştır. Özü itibarı ile Babilli kölelerin serbest olması gerektiğinden bahseden ifadeler nedeniyle Kiros Bildirisi insan haklarının tarihsel gelişiminde önemli bir basamak olarak yer almaktadır.¹⁴

İslam dünyasının insan haklarına katkısı da oldukça büyük olmuştur. Medine ve ona bağlı yerlerde bulunan Müslüman, Yahudi, Putperest ve diğer bütün toplulukların haklarını garanti altına alan ve modern anayasacılık tarihinde ilk anayasa olarak kabul edilen 622 tarihli Medine Sözleşmesi de içeriğindeki haklar nedeniyle önem taşımaktadır. Aynı şekilde insanlar arasında sınıf farklılığını reddederek eşitliği vurgulayan ve kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğü bir dönemde İslam açısından kadın haklarına dikkat çeken 632 tarihli Veda Hutbesi de insan haklarına kaynaklık eden temel bir bildirme olarak kabul edilebilir.¹⁵

Yunanlıların önemle savunduğu doğal haklar doktrini Roma İmparatorluğu döneminde de gelişimini devam ettirmiştir. Bu süreçte 1215 tarihli Magna Carta, günümüz insan hakları kaynakları arasında sayılan belgeler arasına girmiştir.

Günümüz insan hakları anlayışının felsefi arka planına bakıldığında ise, 17. yüzyıl liberal aydınlanmacılığı ve rasyonalizmi ile karşılaşmaktadır. Bu felsefik bakış açısında John Locke modern insan haklarının kurucusu olarak değerlendirilmektedir. Locke'den sonra doğal haklar felsefesini yeterince somut bulmayan Thomas Hobbes, pozitif hukuk doktrinini ileri sürerek temel hakları geliştirmiştir.

1689 devriminden sonra İngiltere'de ortaya çıkan Yurttaş Hakları Beyannamesinde günümüz temel hak ve özgürlüklerine benzeyen hakların yer alması da oldukça dikkat çekicidir. Aynı şekilde 1776 Amerika Birleşik Devletleri Bağımsızlık Bildirgesinde de benzer söylemler bulunmaktadır. Bildirge'ye göre, bütün insanlar eşit yaratılmıştır, kendilerine verilmiş olan devredilemez hakları

¹³ Rapor, s.4.

¹⁴ Rapor, s.6.

¹⁵ Murat Gökalp, *İlk Dönem Hadis ve İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Vedâ Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki* (Basılmamış Yı Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s.141.

bulunmaktadır.¹⁶ 1789 tarihli Fransız İhtilali’ni takip eden süreçte ilan edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinde de benzer bir anlayış gözlemlenmektedir. Bildirgede, insanların özgür olduğu ve eşit şartlarda yaşamaları gerektiği, bireyler üzerinde kurulacak egemenliğin dayanağının millet olması gerektiği ve bu durumun bir yansıması olarak da devleti idare edenlerin esas olarak millete karşı sorumlu olduğu düzenlemelerine yer verilmiştir.¹⁷

18. ve 19. yüzyılda insan hakları alanındaki çekişmenin daha çok kölelik karşıtı hareketler, demokrasi mücadelesi, demokratik katılım, genel oy ilkesi ve kadınların oy kullanma hakkı gibi alanlarda gerçekleştiği gözlenmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde Milletler Cemiyeti döneminde azınlıkların korunması, toplulukların kendi kaderini tayin etme hakkı ve yabancı hakları gibi haklar öne çıkmaya başlamıştır.

1945 yılında Birleşmiş Milletler’in teşekkülü önemli bir dönüm noktası oluşturmuş, insan hakları kurumsal bağlamda dünya gündemine gelme şansına kavuşmuştur. Nitekim Birleşmiş Milletler Şartı, bu kurumsal yapının dört görevi arasında insan haklarını geliştirmeyi de saymıştır. Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulan İnsan Hakları Komisyonunun hazırladığı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilerek Dünya genelinde temel bir referans metni haline gelmiştir.

1.2. İnsan Haklarının Sınıflandırılması

İnsan hakları şemsiyesi içerisinde yer alan hakların tarihi gelişimine göz attıktan sonra, bu hakların tasnifinin nasıl yapıldığı meselesini ele almakta yarar bulunmaktadır.

1.2.1. Hakların Kuşaklar Açısından Sınıflandırması

İnsan haklarının kuşaklar açısından sınıflandırılmasında, insan hakları mücadelesinde bir hakkın ortaya çıkış süreci ve hakkın kapsamına göre kuşaklar yer almaktadır. Karel Vasak tarafından yapılan bu sınıflandırma 1970’lerden itibaren kullanılmaya başlanmıştır.¹⁸ Bu sınıflandırmada ilk kuşak haklar, çeşitli hak ve özgürlüklerin yavaş yavaş bazı hukuksal belgeler içerisine ders edilmeye başladığı döneme denk gelmektedir. Bu kapsamda mülkiyet hakkı, örgütlenme hakkı, ifade özgürlüğü ve siyasi haklar ilk aşamada ortaya çıkmıştır. İlk kuşak haklar için belirleyici olan özellik, devlet iktidarının ve bireylerin müdahil olamadığı, kişiye ait dar bir alanda yer alan özgürlükler olmalarıdır.

¹⁶ Muvaffak Akbay, “Amerika Birleşik Devletleri Anayasa Metinleri”, *AÜHFD*, 1950, C.7, S.1, s.446.

¹⁷ François Luchaire, “1789 Beyannamesinin Güncelleştirilmiş Anlamı”, (Çev: Aydın Gülan), *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 1989, C.10, S.1-3, s.125.

¹⁸ Manfred Nowak, *Introduction to the International Human Rights Regime*, Leiden, 2003, s. 23.

Ortaya çıkış aşaması bakımından ikinci kuşak haklar ise, birinci kuşak haklardan sadece toplumun belli bir kesiminin faydalanabilmesi sonucunda söz konusu olmuştur. Eşitliğin öne çıkması, özgürlüklerin toplumsallaştırılması esas alınan bu haklar içerisinde, çalışma hakkı, sağlık hakkı ve eğitim hakkı gibi haklar bulunmaktadır.

Birinci ve ikinci kuşak haklar, II. Dünya Savaşı'ndan sonra gündeme gelen birçok uluslararası belge ve sözleşmede yerini almıştır. Bu gelişmeler ekseninde insan hakları alanında üçüncü kuşak olarak nitelenebilecek daha fazla yeni hak ortaya çıkmaya başlamış ve bu durum tartışmalara yol açmıştır. Üçüncü kuşak haklar arasında çevre hakkı ve barış hakkı gibi haklar da bulunmaktadır. Ancak bu hakların ilk iki kuşak gibi sınırları henüz netleşmemiş olup halen tartışma ve gelişme süreci içerisinde¹⁹ Üçüncü kuşak hakların bir diğer özelliği de hakkın özenesinin bireyler ve bireylerin oluşturduğu topluluklar olabilmesi hasebiyle daha geniş bir kitleye hitap edebilmeleridir.

Bu başlık altında yer verdiğimiz kuşaklar şeklindeki sınıflandırmanın üç farklı işlevinden bahsetmek mümkündür. Bu işlevlerden ilkinde bakıldığında, söz konusu kuşaklar sınıflandırması ile insan hakları kuramı ve uygulamasının tarihsel gelişim açısından paralellik gösterdiği görülmektedir. İkinci olarak, bu sınıflandırma ile hakların oluşum sürecindeki dinamikler daha kolay anlaşılmaktadır. Son işlev olarak fark edileceği üzere, kuşaklar sınıflandırması klasik haklar ve sosyal haklar ayrımı ile de örtüşmektedir. Gerçekten de bu üç işlev değerlendirildiğinde, kuşaklar tasnifinin bir çok pozitif yönünün olduğu görülmektedir.

1.2.2. Pozitif Haklar-Negatif Haklar Sınıflandırması

İnsan haklarının sınıflandırılmasında en dikkat çekici sınıflandırma ise, haklar karşısında ortaya çıkan sorumluluklardan hareket eden pozitif-negatif hak ayrımıdır. Jellinek tarafından yapılan sınıflandırmaya göre insan hakları, negatif statü, pozitif statü ve aktif statü hakları olmak üzere üçe ayrılmıştır.

Bireylere oldukça korunaklı bir alan oluşturan negatif statü hakları; kişi güvenliği, işkence yasağı, ifade özgürlüğü gibi devlet otoritesi veya başkaca bireyler tarafından dokunulamayacak olan hakları içermektedir. Devlet, bu haklar gündeme geldiğinde ya hareketsiz kalmalı, ya karışmamalı ya da müdahaleden kaçınmalıdır. Bu sınıflandırma kapsamında genellikle birinci kuşak hakları yer almakla birlikte bu haklara koruyucu haklar ismi de verilmektedir.

İncelediğimiz sınıflandırmanın diğer bir hak grubu olan pozitif statü hakları ise devletten olumlu yönde bir davranış veya bir hizmet bekleme yönündeki haklardır. Pozitif statü hakları

¹⁹ Uygun, “İnsan Hakları Kuramı”, s. 21.

kapsamında; sağlık hakkı, eğitim hakkı, sosyal güvenlik gibi haklar yer almaktadır. Ayrıca devlet sosyal alanda belli ödevler yüklenerek pozitif bir tutum takınmak durumunda kalmaktadır. Aktif statü haklarına bakıldığında ise; örgütlenme hakkı, oy kullanma hakkı, seçme ve seçilme hakkı gibi siyasal haklar karşımıza çıkmaktadır. Bireyler aktif statü hakları aracılığı ile, devlet idaresine ve siyasal iktidarın oluşumuna katkıda bulunabilirler.²⁰

1.2.3. Yasal Haklar-Ahlaki Haklar Sınıflandırması

Günümüzde pozitif hukukta, bir hakkın mevcudiyetinden bahsedebilmek için, o hakkın ihlali halinde bir yaptırım uygulayacak meşru güç tekelinin var olması lazımdır. Bu kapsamda yasal haklar, bir yasama organının çalışmaları neticesinde ortaya konulan yasalarda kendine yer bulur. Ahlaki haklar ise yasal bir dayanağı bulunmayan, pozitif hukuk tarafından çeşitli müeyyidelerle garanti kapsamına alınmamış haklardır. Şüphesiz bazı ahlaki haklar, aynı zamanda yasama organı tarafından yasal hak kapsamında da değerlendirilebilir. Yasal haklar ve ahlaki haklar arasında kendiliğinden ortaya çıkan öncelik-sonralık ikiliği kendini doğal haklar anlayışı içerisinde; “insan hakları teriminin içeriğini dolduran hammadde, hukuk kalıpları içine hapsetmeyen felsefi düşünce ve siyasal eylemdir. Böylece, insan hakları her zaman, anayasa ve yasaların tanıdığı hak ve özgürlükler kataloğunun önünde koşar”²¹ şeklinde ifade etmek mümkündür. Bir başka tanıma göre ise, insan hakları ile ahlaki ve yasal nitelikte olan haklar arasında irtibat vardır ve birbirlerinden bağımsızdır. İnsan haklarını, doğuştan sahip olunan haklar olarak kabul etmekle, bu şemsiye altında yer alan hakların ahlaki bir temeli olduğu kabul edilmektedir. Ancak, yasal boyutta hangi haklara yer verileceği siyasal bir tercihe göre şekillenir. Doğal olarak bu siyasal tercih de, ahlaki bazı kodların etkisi altındadır. Bu nedenle de bazı hakları yasal, bazı hakları da ahlaki temele göre sınıflandırmanın insan hakları anlayışını zayıflatacağı da ileri sürülmekte, bu iki hak grubunu birlikte değerlendirmek gerektiği belirtilmektedir.²²

1.2.4. Bireysel Haklar-Kolektif Haklar Sınıflandırması

İnsan haklarına ilişkin son sınıflandırmada ise, ilgili hakkın öznesinin kim olduğu, bu hakka kimlerin sahip olabileceği ve bu haktan kimlerin yararlanabileceği değerlendirilmektedir. Hakkın öznesi genellikle insanın bizatihi kendisidir. İnsan hakları fikrinin ortaya çıkışındaki asıl amaç bireylerin korunması ve gelişmesidir. Ancak insan haklarının bazılarına bakıldığında bunların “topluluk” anlamını karşılayan insanlar tarafından da kullanılabildiği görülmektedir. O halde ilk etapta bireysel niteliğe sahip bazı haklar, insanlar şeklinde kullanıldığı zaman nihayetinde, toplu halde kullanılan

²⁰ Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, 1993, s.6.

²¹ Bülent Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, İstanbul, 1994, s.14.

²² Mustafa Erdoğan, *Anayasa ve Özgürlük*, Ankara, 1999, s. 36.

bireysel haklar ortaya çıkabilmektedir. Söz konusu dönüşüme örnek olarak din ve vicdan hürriyeti ile toplanma ve örgütlenme özgürlüğünü vermek mümkündür. İnsan haklarının kollektif olma özelliği, kendi kültürlerini ve inançlarını korumak amacını güden etnik, dini, felsefi veya kültürel temele dayanan gruplar söz konusu olduğunda, daha bir öne çıkmaktadır.²³ Yukarıda yer verdiğimiz, üçüncü kuşak haklar arasında yer alan hakların bir çoğunun ancak topluluk halinde kullanılabilecek nitelikte olduğunu da belirtmek gerekir.

Son tahlilde, insan hakları alanında yapılan sınıflandırmalar, bu kavramı daha iyi anlamaya yararmaktadır. Her bir hak grubu içerisinde yer alan hak, başkaca bir hakkın tamamlayıcısı olabileceğinden, eksikliği halinde başka haklar anlamını yitirebilirler. Benzer şekilde, insan haklarını, tatbik edildiği coğrafyanın temel ahlaki değerleri ile de etkileşim halinde değerlendirmek lazımdır. Bu nedenle de hakların tasnif edilmiş halini keskin sınırlar dahilinde yorumlamak bazen yanıltıcı sonuçlar doğurabilir.

İnsan hakları alanında yapılan çeşitli sınıflandırmaları inceledikten sonra, insan hakları kavramının kapsamını belirlemeye yarayacak, hakların niteliklerine göz atmakta fayda vardır.

1.3. İnsan Haklarının Nitelikleri

İnsan hakları kavramının içerdiği özellikleri genel olarak bir kaç başlıkta toplamak mümkündür. Bu kapsamda insan haklarının niteliklerinden birincisi evrenselliştir ve hakkın öznesi bütün insanlar kabul edildiği için, insan hakları evrenseldir. Evrensellik niteliği nedeniyle sadece gerçek veya tüzel kişiler değil, hakkın yükümlülüğe sebep olduğu bütün devletler veya uluslararası mekanizmalar da insan haklarına saygı göstermek ve bu haklar nedeniyle ortaya çıkan mükellefiyetlerini yerine getirmek durumundadırlar.²⁴ İkinci nitelik olarak insan haklarının hukukiliğinden bahsetmek gerekir. Nitekim, hakların oluşumu ve uluslararası hukukça tanınması çeşitli süreçler neticesinde gerçekleşebilmektedir. Söz konusu haklar, farklı kaynaklardan farklı biçimler ve isimler altında gündeme gelse de hukuki nitelikte oldukları hususunda fikir birliği vardır. Bu nitelik vesilesiyle hakların ihlali durumunda gerek iç hukuk, gerekse de uluslararası hukuk boyutunda bir takip süreci yürütülebilecektir.

²³ Ulaş Karan, *Türkiye’de Sosyal Hakların Mahkemeler Önünde İleri Sürülebilirliği ve Yüksek Yargı Organlarının Sosyal Haklara Yaklaşımı*, (İstanbul Bilgi Üniversitesi SBE-Yayınlanmamış Yı Tezi), İstanbul, 2006, s.16.

²⁴ Karan, s.11.

İnsan hakları üçüncü olarak, ilgili hakkın her iki tarafı için karşılıklı yükümlülük doğururlar.²⁵ İnsan hakları kavramı açısından bir taraf olarak devletlerin, olumlu anlamda idari, hukuki tedbirleri almak ve bunları uygulamaya geçirme yükümlülüğü olduğu kabul edilmektedir. Bu tedbirler vesilesi ile bir çok insan hakları ihlallinin önüne geçilebilecektir. Ayrıca uluslararası arenada devletler, diğer devletlere karşı yükümlülüklerini yerine getirmek üzere, samimi bir şekilde insan haklarını koruma mekanizmalarını güçlendirmelidir. Devletlerin olumsuz açıdan yükümlülüğüne bakıldığında ise, bizzat devletin kendisinin insan hakları ihlallerine yol açmaması gereği karşımıza çıkacaktır. Yine bu kapsamda, devletlerden insan hakları ihlalleri karşısında yürütülecek hukuki takibatı zorlaştıracak ya da etkisiz kılacak düzenlemeler yapmaması beklenir.

Dördüncü niteliğe bakıldığında, insan haklarının dinamikliği ile karşılaşılmaktadır. İnsan hakları, tarihi seyirden de anlaşılacağı üzere, bir hak mücadelesi sürecinin sonucu olarak tedrici olarak ortaya çıkmış bir kavramdır. Dolayısı ile insan hakları, oluşmuş ve bitmiş sabit bir içeriğe sahip olmayıp, her gün içeriği değişen ve insan hakları mücadelesinin beraberinde getirdiği tecrübelerle zenginleşen bir kavramdır. Bu kapsamda insan hakları, medeni, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel yönleri kapsayan haklar demetinden oluşan, dinamik bir yapıyı karşılamaktadır.

İnsan haklarının nitelikleri bağlamında son olarak, insan haklarının disiplinlerarası bir kavram olduğu da vurgulanmalıdır. İnsan hakları bir çok farklı bilimsel disiplini bünyesinde toplayan ve hukukla sınırlandırılmayacak içerikte bir kavramdır. Nitekim insan hakları, farklı disiplinlerle olan irtibatının bir sonucu olarak zengin bir içerik kazanmaktadır. Bu kapsamda, her geçen gün dijitalleşen Dünya'nın, farklı yerlerinde ortaya çıkan ve insan hakları kavramını zedelediği düşünülen bazı ihlaller yeni hakların tartışılmasına yol açmaktadır.

2-İnsan Haklarının Korunması Kavramı ve Önemi

İnsan hakları kavramına dair kavramsal çerçeveyi, insan haklarının sınıflandırılmasını ve niteliklerini inceledikten sonra, yoğun bir çaba sonucunda devlet tarafından tanınan hakların nasıl korunacağına değinmekte fayda vardır.

2.1. İnsan Haklarının Hukuk Aracılığıyla Korunması

²⁵ Nowak, s. 51.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin Başlangıç maddesinde görüleceği üzere, hakların resmi mekanizmalar aracılığı ile korunması oldukça önemlidir. Dünya üzerindeki eşitsizliklerin giderilmesi, insanların şiddet araçlarını da kullanarak başkaldırı yolunu seçmemesi ve savaşların ortadan kaldırılması için bir hukuk düzeninin var olması gerekir. Evrensel olmasının bir sonucu olarak, insanların dünyanın her yerinde Bildiri'de yer alan haklara sahip oldukları kabul edilecek ve bu hakları hukuk düzeni tarafından korunacak, böylece insan olma onuruna sahip olma açısından hem eşitlik sağlanacaktır. Böylece insanların hem hakları ve özgürlükleri tanınmış olacak hem de bu hakların kullanılması güvence altına alınmış olacaktır. Bildiri içeriğindeki hukuk düzenine ilişkin maddeler ile başlangıç maddesindeki, “İnsanın zulüm ve baskıya karşı son çare olarak ayaklanmak zorunda kalmaması için insan haklarının hukuk düzeni ile korunmasının temel bir gereklilik olması”nı bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

İnsan haklarının hukuk aracılığıyla korunması gündeme geldiğinde, konunun iç hukuk ve uluslararası hukuk boyutunda da ele alınması gerekir. İnsan haklarının evrensel niteliği haiz olduğu görüşünden hareketle, insan hakları alanındaki bir problem hiçbir ülkenin iç sorunu olarak görülmemeli, tüm dünyada insan haklarının korunması ve gözetilmesi için soruna daha geniş açıdan bakılması gereklidir. Bu durumda, küresel ölçekte, bölgesel ölçekte, insan haklarının hukuk yoluyla korunmasından söz edilebilir. İç hukuk açısından haklara dair koruma, insan haklarının iç hukuktaki düzenlemelerle korunmasını ifade eder. Böylece her ülkenin hukuk düzeninin “insan hakkı” olarak kabul edilen hakları tanıyarak iç hukuk sistemine entegre etmesi sağlanacaktır. Söz konusu süreç, ya maddi yasalarda haklara yer verilmesi veya taraf olunan sözleşmelerdeki hakların doğrudan doğruya uygulanması yoluyla işler kılınabilir. Ancak bu noktada, iç hukuk düzeninin insan haklarını ve temel özgürlükleri korumaya elverişli, etkin örgütlenmesi önem taşır.

İnsan haklarının hukuk yoluyla korunmasında bölgesel boyuttaki korumaya bakıldığında ise karşımıza çıkan örneklerden biri olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gösterilebilir. Sözleşmenin yapılandığı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu konuda bölgedeki ülkelerdeki insan hakkı ihlali iddialarına hukuk çerçevesinde koruma getirmektedir. Bölgesel bir sözleşme olan Avrupa İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi çerçevesinde İşkenceyi Önleme Komitesi de, yargısal koruma dışında, yargı benzeri yapılar tarafından insan haklarının korunmasında önemli işlevleri yerine getirmektedir.

Uluslararası koruma boyutunda, Birleşmiş Milletler bünyesinde de hukuk yoluyla koruma mekanizmaları yer almaktadır. İnsan hakları tasnifinde kişisel ve siyasal haklar; uluslararası sözleşme çerçevesinde oluşturulan, İnsan Hakları Komitesi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar; Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi aracılığı ile koruma sürecine tabi tutulmaktadır. Benzer şekilde,

İrk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi, Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi, İşkenceye Karşı Komite ve Çocuk Hakları Komitesi de uluslararası koruma mekanizmaları çerçevesinde yer almaktadır.²⁶

2.2. İnsan Haklarının Kamuoyu Aracılığıyla Korunması

Çalışmamızın ilk kısmında yer verdiğimiz üzere, insan hakları şemsiyesi altında yer alan hakların, devlet-birey, yöneten-yönetilen ayrımında önemli mücadelelerin sonucunda ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Tarihsel veriler ışığında doğrulanan bu süreçte kamuoyu, en etkili güç olmuştur. Hakların kazanılmasında kamuoyunun etkisinden, insan haklarının korunması sürecinde de bahsetmek mümkündür. Nitekim insan haklarının korunması için, tek başına devletlerin hukuk düzenlerini insan haklarına dayandırması yeterli değildir. Her bir devletin vatandaşlarının, kendi haklarının ve özgürlüklerinin bilincinde olması lazımdır. Ancak bu farkındalıkla hakların korunması mümkün olabilir.

İnsan haklarının kamuoyu gücüyle korunması iki boyutlu düşünülebilir. Bu boyutlardan ilki, ilgili ülkenin yerel kamuoyu ve ikincisi de ilgili ülkenin uluslararası boyutta oluşturduğu kamuoyudur. Özel olarak insan hakları konularına duyarlı ve bu konulardaki gelişmeleri izleyen, örgütlenen, tepkiler ortaya koyan bir kamuoyu hem yerel düzeyde, hem de uluslararası düzeyde bulunmaktadır. Bu farkındalığı yansıtması hasebiyle, tüm dünyada yaygın örgütlenmesi ve belirli hak kategorilerinde ısrarlı, sürekli ve düzenli çalışmalarıyla Amnesty International (Uluslararası Af Örgütü), FIDH (Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu), Human Rights Watch (İnsan Hakları İzleme Örgütü) gibi organizasyonları, uluslararası kamuoyuna örnek olarak verebiliriz. Söz konusu organizasyonların Birleşmiş Milletlerin çeşitli mekanizmalarında Birleşmiş Milletler Şartı'ndan kaynaklı danışmanlık statüleri de bulunduğu için, bir çok uluslararası gündeme müdahil olma imkanına sahip olmaktadır. Yerel düzeydeki kamuoyu açısından da benzer organizasyonların ulusal insan hakları örgütleri olarak faaliyetler yürüttüklerini söyleyebiliriz. Hem ulusal hem de uluslararası

²⁶ Tacettin Çalık, “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmeleri Kapsamında İnsan Haklarının Korunması”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2016, C.24, S.1, s.71-73.

insan hakları örgütlerinin insan hakları belgelerine yansımış konumlarını AGİT 1991 Moskova Belgesi, BM Viyana İnsan Hakları Konferansı Belgesi (1993) gibi çeşitli belgelerde görmek mümkündür.²⁷

3-İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi İçin Sivil Toplum

İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından devlet mekanizması ile yapılabilecek işlerin yelpazesi oldukça geniştir. Hakların ihlalinde devletin sağladığı hukuki korumanın da oldukça etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ancak korumanın ve geliştirmenin yaygın etkisine bakılacak olursa sivil toplum odaklı bir sürecin daha başarılı sonuçlar aldığını belirtmek gerekir.

Sivil toplum penceresinden insan haklarının korunması süreci ve bu süreçte alınan başarılı sonuçları bakımından da Hindistan'daki bir uygulamaya değinmekte fayda vardır.²⁸ Hindistan topraklarının çok geniş olması ve halkın bir çok bölgede resmi mekanizmalara erişememesi nedeniyle kadın hakları alanındaki ihlallerin önüne geçmek üzere Majlis isimli bir sivil toplum örgütünün çalışmaları oldukça dikkate değerdir. Devletin resmi yüzünün soğukluğu karşısında sivil yaklaşımın etkililiği nedeniyle Majlis çalışmaları tamamen sivil olarak yürütülmektedir. Organizasyon, devletin kadın hakları ve ailenin korunmasına yönelik bazı maddi kaynaklarından kesinlikle faydalanmamaktadır. Aynı şekilde devlet destekli projelerin de dışında kalmayı bilinçli olarak tercih ettikleri bilinmektedir. Sivil konumlanmanın netliği nedeniyle bir çok kadın, Majlis faaliyetlerinin içinde daha rahat yer almaktadır.²⁹ Bu rahatlığı, bazı aile içi şiddet vakalarında mağdur durumda olan kadınların Majlis görüşmelerine kolaylıkla katılmalarından anlamak mümkündür. Çünkü resmi bir prosedürü başlatmadıklarına inanan kadınların eğitilmesi ve rehabilite edilmesi daha kolay olmaktadır. Sivil inisiyatif olarak kalması sebebiyle Majlis'in karar alma ve uygulama mekanizmalarının oldukça hızlı

²⁷ Hüsnü Öndül, “İnsan Haklarını Korumak (İHD Pratiği)” (<http://www.ihd.org.tr/insan-haklarini-korumak-d-prati/> E.t. 25.9.2018)

²⁸ Akif Tögel, “Kadın Haklarının Korunmasında Yeni Yaklaşımlar:Majlis Örneği”, *Aile ve Modernite*, (Ed: Salih Aybey vd), Zonguldak, 2017, s.165-179.

²⁹ Flavia Agnes, Majlis Tanıtım Toplantısı Konuşması, Mumbai, 13.12.2015.

çalışması da önem arz etmektedir. Bu mekanizmaların sağlıklı işlemesi neticesinde her yıl aile mahkemesi ve yüksek mahkeme düzeyinde ortalama 220-250 dosyanın sonuçlandırılmasına katkı sağlandığı belirtilmektedir.³⁰

Hindistan örneğinde görüldüğü üzere, insan hakları ihlallerinin önlenmesi için devletlerin ulusal düzeyde gerekli görülen düzenlemeleri sivil birimlerle ve kurumlarla gerçekleştirmelerinin etkili olduğu görülmüştür. Devletlerin hükümet düzeyinde örgütlenmelerine ek olarak ulusal düzeyde dernek veya sivil toplum örgütleri ve yasal dayanakları farklı olan kurumlar da ihlallerin önlenmesi ve sürecin takibinde verimli çalışmaların yapılmasını sağlamıştır. Bu kapsamda, her ülkenin kendi yapısına göre ulusal düzeyde uluslararası ilkeler bağlamında mekanizmalar oluşturarak insan haklarının korunması ve geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Devletin yerel düzeyde işbirliği yapacağı sivil toplum kuruluşlarının kuruluş amaçlarının mutlaka insan hakları alanına özgülenmiş olması gerekir. Kuruluş amacını destekler mahiyette faaliyetler gösteren sivil toplum kuruluşlarının (insan hakları STK'ları); insan haklarının gelişimine ve korunmasına önemli düzeyde kaynak ayırması, politik gruplardan ve devlet mekanizmasından bağımsız olarak yapılanmış özel organizasyona sahip olması oldukça önemlidir.³¹

İnsan haklarının korunmasına yönelik yapılanmanın ülkemizde son yıllarda gelişmekte olduğu görülmektedir. Özellikle 1980'lerin sonunda Devlet Planlama Teşkilatı tarafından kadın haklarına yönelik çalışmalarla insan haklarının kurumsallaşması başlamıştır. 1990'da Kadın ve Aileden Sorumlu Bakanlığa bağlı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü oluşturulmuştur. Yine aynı yıl Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Hakları İnceleme Komisyonu kurulmuştur. 1998 yılına gelindiğinde ise İnsan Hakları Eğitiminin On Yılı Komitesi insan hakları konusunda eğitim çalışmaları gerçekleştirmeye başlamıştır. 2001 yılında Başbakanlık Merkez Teşkilatı Kanunu'nda yapılan değişiklikle İnsan Hakları Başkanlığı kurulmuştur. Paris Prensipleri doğrultusunda devletten bağımsız İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları oluşturulmaya çalışılmıştır. Kurulun yapısında vali, kaymakam, rektör, belediye başkanı gibi kişilerin yer alması kurumun bağımsızlığını tehlikeye düşüren ve şüphelerin oluşmasına neden olan öğeler olarak ortaya çıkmışlardır. Daha sonra bu yapılanmalara sivil toplum örgütü üyeleri de katılmaya başlamıştır.³²

³⁰ Report on the Activities of Majlis, April 2000-2009.

³¹ Laurie Wiseberg, "Human Rights NGOs and their Role in the Promotion and Protection of Rights in Africa", *International Journal on Minority and Group Rights*, S.9, 2002, s.266.

³² Durmuş Tezcan vd., *İnsan Hakları El Kitabı*, Ankara, 2016, s.818.

İdari ve yasal düzenlemeler yapılması ve tavsiye verilmesi için İnsan Hakları Üst Kurulu da oluşturulmuştur. Yine bu bağlamda Kasım 2003 tarihinde devlet kurum ve kuruluşları ile sivil toplum örgütleri arasında hem ilişki kurulması hem de danışma görevi niteliğinde İnsan Hakları Danışma Kurulu kurulmuştur. Taşra örgütlenmelerinde de il ve ilçe merkezlerinde bulunan her kurul kapsamında insan hakları danışma ve başvuru masası kurularak bireylerin bu konuda bilgilendirilmeleri ve hak aramalarını kolaylaştırma çalışmaları yapılmıştır. Bu yönde 2006 yılında İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi de oluşturulmuştur.³³ 2012 yılında kurulan Türkiye İnsan Hakları Kurumunun yerine, 2016 yılında; insan onurunu temel alarak insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, kişilerin eşit muamele görme hakkının güvence altına alınması, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada ayrımcılığın önlenmesi ile bu ilkeler doğrultusunda faaliyet göstermek, işkence ve kötü muameleyle etkin mücadele etmek ve bu konuda ulusal önleme mekanizması görevini yerine getirmek amacı ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu kurulmuştur.

İnsan haklarının korunması konusunda, ülkemiz özelinde yukarıda gelişimine yer verdiğimiz yerel mekanizmalar ancak uluslararası mekanizmaları tamamlayıcı nitelikte değerlendirilebilir. Bu nedenle, devletlerin kendi iç yapılarında insan haklarını koruma kurumlarını ve sistemlerini etkili bir şekilde işletmeleri gerekmektedir.³⁴

İnsan haklarını koruma ve geliştirme mekanizmalarını etkin kılmaya çalışan devletler, bir dönüşüm ve değişim sürecinden geçmektedirler. Bu dönüşümle beraber, sivil toplumun yönetime daha fazla katılma arzusu gün ışığına çıktığı görülmektedir. Ancak bu katılımın her şartta olumlu sonuçlar doğurmayabileceğini de dikkate almak gerekir.

4-Sivil Toplum Kuruluşlarının Yapısı ve İşlevleri

Demokratik siyasal sistemlerde baskı grupları olan Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar), işbölümü, uzmanlaşma ve çeşitli ihtiyaçlar, örgütlenme eğilimlerinin giderek artması ile birlikte örgütlü toplumun oluşmasına önemli katkılar sağlamaktadırlar. Belirli bir ekonomik gelişme düzeyini

³³ Zehra Odyakmaz-Bayram Keskin-Yusuf Deniz, “6701 Sayılı İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme-I”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Haziran 2016, S.7, s.730-731.

³⁴ Jack Donnelly, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, (Çev. M. Erdoğan), Ankara, 1995, s.281.

yakalamış, eğitim düzeyinin yüksek ve yaygın olduğu, siyasal katılım ve örgütlenmenin var olduğu, siyasal iktidarın rekabet ve serbest seçimler sonucu el değiştirdiği demokratik siyasal sistemlerde baskı grupları olarak STK'ların temsil, katılım, iletişim ve denetim işlevlerini yerine getirdikleri söylenebilir.³⁵

Küreselleşen dünyada STK'ların amaçlarının da çok çeşitlenmiş olduğu görülmektedir. Özellikle son yirmi yılda Batı Avrupa'da siyasal karar alma sürecinin doğası önemli bir değişime uğramıştır. Bu değişim yine küreselleşme kökenli dış baskılardan kaynaklandığı ileri sürülmektedir.³⁶ O halde küreselleşme olgusunun da siyasal karar alıcılar üzerinde bir baskı oluşturduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir.

İnsan hakları ile ilgili STK'ların amacı ise, insan haklarının korunmasını ve gelişmesini sağlamaktır. Bu amacı da kamuoyu yaratarak gerçekleştirebilirler. Aslında hangi konu ile ilgili olursa olsun tüm STK'ların amacı peşine düştükleri değerler açısından kamuoyu oluşturmaktır.

STK'lar kendi amaçları ve ellerinde bulundurdıkları güç oranında siyasi karar alıcıları çok değişik yöntemler kullanarak etkilemeye çalışırlar. STK'ların uyguladığı yöntemler açısından amaçları ve güçleri kadar ülkedeki mevcut siyasi yapı da önemlidir. Üniter bir yapıya sahip olan İngiltere'de klasik parlamenter sistemin bir özelliği olarak yürütmenin daha ağırlıklı bir konuma sahip olması, STK'ların yürütme organı ve özellikle kabine üyeleri üzerinde yoğunlaşmalarına yol açmaktadır. Amerika'da ise, sert kuvvetler ayrılığı nedeniyle yasama ve yürütme arasında gücün dengeli bir şekilde dağıtılmış olması STK'ların hem yasama hem de yürütme üzerinde ayrı ayrı yoğunlaşmalarını gerekli kılmaktadır.³⁷

STK'ların en önemli işlevleri siyasi iktidarı etkilemek, bireyleri devletin baskısına karşı korumak, insan haklarının korunmasını sağlamaktır. Ayrıca, siyasal duyarlılığı artırma amacı taşıyan STK'ların değişik düşünceleri dile getirme yoluyla çeşitli grupların sistemden yabancılaştıklarını önledikleri de söylenebilir. STK'lar, kamuoyu oluşturarak, bireylerin taleplerinin dile getirilmesine ve dikkate alınmasına yardımcı olurlar.

İnsan hakları alanındaki STK'lar ise, genel olarak insan hakları bilincinin oluşması ve hak ihlallerinin giderilmesi için kamuoyu oluşturmaktadır. Bireylerin maruz kaldığı insan hakları ihlallerini medya aracılığı ile gündeme taşıyan STK'lar, ayrıca yasama organına da insan haklarının etkili

³⁵ Hasan Buran, *Baskı Grupları; Türkiye'de Dernekleşme ve Balkan Göçmen ve Mülteci Dernekleri Örneği*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul, 1993, s.61.

³⁶ Jeremy Richardson, "Government, Interest Groups and Policy Change", *Political Studies*, 2000, C.48, s.1020.

³⁷ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, İstanbul, 2004, s.148.

bir şekilde korunması için baskı yapmaktadırlar. Günümüzde, ilgili STK'lara intikal ettirilmiş bütün hak ihlalleri gündeme taşınmakta ve STK'lar tarafından takip edilmektedir. Hatta bazı STK'lar yargılamaya ilgili hakkın takibi amacıyla "katılan" ya da "davacı" olarak katılmaktadırlar.

İnsan hakları STK'ları, bazı milletvekilleri aracılığıyla yasama alanını da etkileme imkanına sahiptirler. STK'ların yasama alanına olan ilgileri daha çok kendilerine dönük çalışmaların yapıldığı dönemlerde ortaya çıkmaktadır. STK'lar, istenilen bir kanunun geçirilmesi ya da istenmeyen bir kanunun iptali için yasama organlarında faaliyet göstermektedirler.³⁸ STK'lar, kendilerini ilgilendiren bir yasanın kabulü veya reddi için milletvekilleri ile temas kurmakta, bazen bir kanun taslağı hazırlamak biçiminde, bazen yetkili komisyonları etkilemeye çalışarak süreci her aşamasında izlemektedirler.

Devlet mekanizması içerisinde hükümet kanadı da, bazı STK'ları kendi politikalarını yasallaştırma ve destekleme anlamında değerlendirmektedir. STK'lar, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için projeler üretmek, bu projelere kaynak bulmak ve bu projeleri uygulamaya geçirmek yoluyla veya eğitim, sosyal refah ve istihdam konularında hükümet politikalarına paralel ya da seçenek sorumluluklar alabilmek işlevini yürütürler. Bu şekilde bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunmasında büyük katkılar yapmış olurlar.

İnsan haklarının ihlallerinde, toplumsal bilinçlenmeyi sağlayan STK'ların, hakların korunması ve toplum düzeninin sağlanması için yargılamaya katılımının sağlanması oldukça önemlidir. Bu katılım hem birey haklarının korunmasında toplumsal bilinçlenmeyi sağlayacak, hem de suçtan zarar gören yanında yargılamaya toplumsal ve örgütsel katılımı gerçekleştirecektir. İnsan hakları ihlallerinin önlenmesi ve daha adil bir yargılama için çalışmalar yürüten STK'lara, temsil ettikleri değerler ile ilgili olarak yapılacak yargılamaya katılma ve dava açabilme imkanı verilmelidir.³⁹ Bu iki şekilde olabilir. Birincisinde, STK'lar açılmış olan davalara zarar gören sıfatıyla katılabilirler. İkincisinde ise, STK'lar davacı olarak dava açabilirler. Her iki halde de, yargılamaya toplumsal ve örgütsel katılım sağlanmış olacaktır.

Sonuç

İnsan hakları mücadelesinde elde edilen kazanımlar, bazı ulusal veya uluslararası hukuki belgeler ile kayıt altına alınsa dahi, mücadelenin bittiğini söylemek mümkün değildir. Modern dönemin

³⁸ Ahmet N. Yücekök, *Siyaset'in Toplumsal Tabanı*, Ankara, 1987, s.71.

³⁹ Yılmaz Argüden vd., *Katılımcı Demokrasi: Stk'ları Güçlendirme Önerileri*, İstanbul, 2017, s.66.

beraberinde getirdiği bazı tehditler ve fırsatlar yeni hakların tanınması konusunda ve mevcut hakların korunması konusunda bir dinamizmi beraberinde getirmektedir.

Günümüz toplumsal yapısı, teknolojik gelişmelerin de etkisi ile her geçen gün yeni kavramlarla tanışmaktadır. Öyle ki, hukuk mekanizması bu yenilikleri takip edememekte ve bu yenilikler nedeniyle ortaya çıkan veya çıkabilecek olan hak ihlallerinin engellenmesi için önlem alamamaktadır. Bu dönüşüm içerisinde sivil toplum kuruluşları, devlet ve birey arasında gerekli uyumu sağlayabilecek, ihtiyaç duyulan dinamizmi getirecek faaliyetler içerisinde bulunabilecek önemli mekanizmalardandır.

Sivil toplum kuruluşlarının amaçları, faaliyet gösterdikleri alana göre çok çeşitli olabilmektedir. Ancak insan hakları kavramının geliştirilmesi ve bu hakların ihlali halinde çözüm önerileri getirilmesi amacı ile çalışma yürüten kuruluşlar, insan hakları STK'ları olarak adlandırılmaktadır. İnsan hakları merkezli faaliyet programları olan bu STK'lar aktif ve etkili çalışma yürüttükleri sürece, insan haklarının gelişim serüvenine en fazla katkı sunma potansiyeline sahip olduklarını kabul etmek gerekir.

Dünya genelinde bir çok ülkede olduğu gibi ülkemizde de insan hakları STK'larının gelişmekte olduğu görülmektedir. Özellikle hak ihlalleri söz konusu olduğunda, kamuoyu oluşturma ve sorumluluların tesbiti ile cezalandırılması sürecinde açılan davalarda etkin bir şekilde temsil vazifesini yerine getirmeleri önem taşır. Ayrıca, insan hakları çatısı altında yer alan ve korunmaya muhtaç durumda olan bireylerin haklarının takipçisi olma konusunda da STK'ların daha fazla inisiyatif almaları lazımdır. Bu kapsamda da, STK'ların daha fazla saha araştırması yaparak toplumsal nabzı objektif biçimde tutması ve tespitlerini de karar alma mekanizmalarına aktarması insan haklarının korunması ve gelişimine büyük faydalar sağlayacaktır.

Kaynakça

Agnes, Flavia, Majlis Tanıtım Toplantısı Konuşması, Mumbai, 13.12.2015.

Akbay, Muvaffak, “Amerika Birleşik Devletleri Anayasa Metinleri”, *AÜHFD*, 1950, C.7, S.1.

Akın, İlhan F., *Kamu Hukuku*, İstanbul, 1974.

Argüden, Yılmaz vd., *Katılımcı Demokrasi: Stk'ları Güçlendirme Önerileri*, İstanbul, 2017.

Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, İstanbul, 2004.

Arslanel, M. Nazan, Berkan Hamdemir, “Türkiye’de İnsan Haklarını Koruma Amaçlı Sivil Toplum Örgütleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, Y.15, S.48, 2011.

Bilge, Necip, *Hukuk Başlangıcı*, Ankara, 2014.

Buran, Hasan, *Baskı Grupları; Türkiye’de Dernekleşme ve Balkan Göçmen ve Mülteci Dernekleri Örneği*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1993.

Çalık, Tacettin, “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmeleri Kapsamında İnsan Haklarının Korunması”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2016, C.24, S.1.

Donnelly, Jack, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, (Çev. M. Erdoğan), Ankara, 1995.

Erdoğan Mustafa, *Anayasa ve Özgürlük*, Ankara, 1999.

Gavison, Ruth, “On The Relationship Between Civil and Political Rights and Social and Economic Rights”, *Globalization of the Human Rights*, der. Jean Marc Coicaud, New York, 2002.

Gökalp, Murat, *İlk Dönem Hadis ve İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Vedâ Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki* (Basılmamış Yıl Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

Güriz, Adnan, *Hukuk Başlangıcı*, Ankara, 2016.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Önsöz, (https://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html, E.t. 5.9.2018)

Kapani, Münici, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, 1993.

Karan, Ulaş, *Türkiye’de Sosyal Hakların Mahkemeler Önünde İleri Sürülebilirliği ve Yüksek Yargı Organlarının Sosyal Haklara Yaklaşımı*, (İstanbul Bilgi Üniversitesi SBE-Yayınlanmamış Yıl Tezi), İstanbul, 2006.

Luchaire, François, “1789 Beyannamesinin Güncelleştirilmiş Anlamı”, (Çev: Aydın Gülan), *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 1989, C.10, S.1-3.

Nowak, Manfred, *Introduction to the International Human Rights Regime*, Leiden, 2003.

Odyakmaz, Zehra-Bayram Keskin-Yusuf Deniz, “6701 Sayılı İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme-I”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Haziran 2016, S.7.

Öndül, Hüsnü, “İnsan Haklarını Korumak (İHD Pratiği)” (<http://www.ihd.org.tr/insan-haklarini-korumak-d-prati/> E.t. 25.9.2018).

Rapor “Demokrasi ve İnsan Haklarının Kavramsal Temelleri”, *Rapor*, s.2. (http://www.edchre-turkey-eu.coe.int/Source/Resources/Trainingset/Module3_ConceptualFrameworkofEDCHRE_tr.pdf. E.t. 5.9.2018)

Report on the Activities of Majlis, April 2000-2009.

Richardson, Jeremy, “Government, Interest Groups and Policy Change”, *Political Studies*, 2000, C.48.

Sen, Amartya, “Elements of a Theory of Human Rights”, *Philosophy and Public Affairs*, Fall 2004, S. 32/4, s. 315.

Tezcan, Durmuş vd., *İnsan Hakları El Kitabı*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016.

Tanör, Bülent, *Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu*, İstanbul, 1994.

Tögel, Akif, “Kadın Haklarının Korunmasında Yeni Yaklaşımlar:Majlis Örneği”, *Aile ve Modernite*, (Ed: Salih Aybey vd), Zonguldak, 2017.

Uygun, Oktay, “İnsan Hakları Kuramı”, *İnsan Hakları*, İstanbul, 2000.

Weidner, Ernst, “Dünyanın En Eski Kanunnameleri”, (Çev: Hasan Sevimcan), *AÜHFD*, 1950, C.7, S.1.

Wiseberg, Laurie, “Human Rights NGOs and their Role in the Promotion and Protection of Rights in Africa”, *International Journal on Minority and Group Rights*, S.9, 2002.

Yücekök, Ahmet N., *Siyaset’in Toplumsal Tabanı*, Ankara, 1987.